

Folklorşünas əlim Əli Samulin "Qasqaylar və onların folkloru" kitabını oxuculara təqdim edir

Əvvəlki ötən saylarımızda

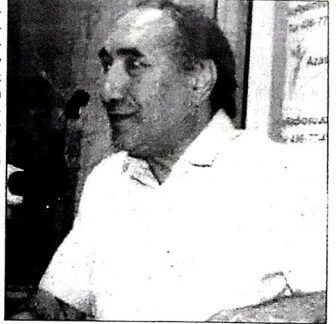
Xosrov xan İsmayıl xan oğlu

İsmayıl xan Sövlətüddövlənin oğlanı Məhəmmədnasir, Xosrovun, Məlikmənsurun, Məhəmməd-hüseynin də ömrü yolu keçməli olub. Məlikmənsur xan xatirələrini yazmış da, sağlığında nəşr edilməyib. Cəfər Ayyazı Yadiquri Məlikmənsur xanın xatirələrini haqqında verdiyi bilgidən öyrəndim ki, farsca yazılmış xatirələrin bir hissəsini araşdırıcılar Kaveh Bayat və Mənsumasir Tayibi Məlikmənsur xanın ölmündən sonra, yəni 2013-cü ildə Tehrandakı Nəmək nəşriyyatında "Xatirə-ti Məlik Mənsur xan Qasqay" (Məlik Mənsur xan Qasqayın xatirələri) adı ilə nəşr etdiriblər. İlk təhsilini atasının dəvət etdiyi müəllimlərdən alan Məlikmənsur Tehrandakı Əlburz Kolləcini bitirib. Sonra Böyük Britaniyaya gedərək Oksford Universitetində oxuyub. Əkinçilik və tarix sahəsində ixtisaslaşıb. Qasqay tarixi və mədəniyyəti haqqında araşdırmalar aparıb. Oradan Almaniyağa gələn Məlikmənsur və Məhəmməd-hüseyn atalarının Rza şah tərəfindən zindanda öldürülməsindən xəbər tutduqdan sonra Berlinədə İrənilərlə birlikdə şahə qarşı siyasi kampaniyalar təşkil edib, və hərbi səhədə biliklərini genişləndiriblər. Bundan xəbər tutan İran hökuməti qardaşların vələne dönmələrinə qadağa qoyub. İkinci Dünya Savaşında Rza şah Pəhləvi özünü tərəfsiz dövlətin başçısı elan etsə də, Sovetlər Birliyi qzuyədən, Böyük Britaniya güneyədən ordularını yeridərək ölkəni işğal ediblər. Hökumət qoşunları qorxaqcasına təslim olub. Bir zaman böyük həvəslə şah elan etdikləri, Pəhləvi soyadı verdikləri Rzanı ölkədən aparıb, şahliq tacını oğlu Məhəmməd Rzanın başına qoyublar. Tehrandə nəzarətdə saxadılan İsmayıl xan Sövlətüddövlənin oğlanları Məhəmmədnasir xan və Xosrov xan yaranmış həkimiyət boşluğundan istifadə edərək Qasqayların yanına gəlib və elinin başına keçiblər. Əz bir zamanda elin əli silah tutanlarını səfərbərliyə alaraq zür gücünə hökumətin əskəri birliklərindən və potinsdən silah və hərbi sursat alıblar. Qasqayların silahlanmasını istər hökumət, istərsə də işğalçıları bərk nəzarət edib. Öncə kiçik toqquşmalar baş verib. Bu toqquşmalarda Qasqaylar gəzəl təcrübə qazanıblar. İllərlə Tehrandə çalışın Alman zabitləri Şulz Hottus (Schulz Hottus) və Konstantin Yalop Hummel ingilislərin əlinə keçməmək üçün Qasqayların yanına qaçdıblar. Orada Qasqaylara əllərindən gələni yardım etməkdə vələllərinə xidmət etmiş olublar. Onlar Fərsəbdə şahərinə Qasqaylara hərbi sursat əldə etməkdə və fəvqələdə vəziyyəti yarıandaqda təyyərənin emnası, yənaçaq götürməsi üçün uçuş-eniş zolağı yaratmaqda yardımçı olublar.

Böyük Britaniyanın kaşfiyyatı bundan xəbər tutub. Bölgədəki Böyük Britaniya ordusunun komandanı, general Freyzir Qasqayların döyüş qabiliyyətinə yaxşı bələdi. Birinci Dünya Savaşında O Abadək şəhərindəki İngilis hərbi bazasının rəhbəri olmuşdu. Qasqay silahlıları buraya başqın edib bazanı ələ keçirəndə Freyzir zorla qaçıb canını qurtara bilməmişdi. Buna görə də general Freyzirin Qasqaylara qarşı bir ədəvəli vardı. Lakin Qasqayların döyüş qabiliyyətinə bələd olduğu üçün onlara açıq döyüşə girmək istəmərdi. Öncə Məhəmmədnasir xanla danışıq gedir. Təklif edir ki, Alman zabitlərini təhvil verərsə, qarşılığında 5

Cəfər Ayyazı Yadiquri xatirələr kitabından etdiyi bir parça belədir: "Biz Ankaraya gətdik və Karpıç holatında qaldıq. Bazar günü səhər vaxtı, Baş bəkan Saracoğlu və diğ işləri bəkanı Mənaməncioğlu, ayrı vəziyətlər, Türkiyənin Tehrandakı Əlcəsi Cəmal Hüsniyə hotələ təşrif gəldilər. Biz də onlara öz sayğı və ətirəmimizi göstərdik. Saracoğlu bəkanlarla bizi tanış etdikdən sonra dedi ki, cumhuriyyətin bura gələcəkdi, ancaq bildiyiniz kimi depremin (zəlzələ) olduğundan vəziyyətlə tanış olmaq, xalqa kömək göstərmək üçün oraya gəlməmişdir. Cumhuriyyətin mənə tapşırıldı ki, onun adından sizə xoş gəldin deyim. Sonra İran

bilmədi. Bu keqərli bir məsələydi, çünki Hökumət Qasqay elini bərdəfalət a r a d a n götürməyi qərar almışdı. Biz yaxşı bilirdik ki, bu məsələnin görünən tərəfi idi. Qasqay bölgəsində hökumətin planı İran hökumətinin olsa da B ö y ü k B r i t a n i y a d u r u r u d u r . Ə s l i n d e b u b i r İ n g i l i s

Qasqaylar və onların folkloru

miyon tūman pol verəcək və İran hökumətinə lazıyq edəcək ki, Qasqayların muxtariyyətini rəsmən tanısin. Qasqaylar bu təklifin ərazisində başqa məkrli niyətdə olduqunu bildiklərindən razılaşımlar. Böyük Britaniya hökuməti problemi həll etmək üçün 1942-ci dekabrın 7-də general Fitzroy Maklini (Fitzroy Maclean) İrana göndərdi. General məsələni güclə həll etməyə çalışır. Fərs bölgəsindəki İngilislər və İran əsgəri birliklərini Qasqayların üzərinə göndərir. Hər cür təchizlatı 30 minlik ordu Cəhrom, Şəhriqürd, Şiraz, Firuzabad və Kazerunda Qasqay özüntümədəfə dəstələrini üzərinə hücumə keçirə də, böyük itki verərək geri çəkilməli olur. Ortda bir moral pozulmuşu yaranır. Tehran hökuməti məcburiyyət qarşısında qalarək Qasqaylarla danışıqlara gedir. Danışıqlar nəticəsində Qasqaylar savaşda və əsgəri birliklərə başqın nəticəsində əldə etdikləri silahları geri qaytaran. Hökumət də onları özünüdəstə sistemli ilə razılaşır. Məhəmmədnasir xanın Firuzabaddan məclisə deputat və kiçik qardaşı Xosrov xan Qasqay əlxanı seçilməsi qəbul edir. Hökumətlə Qasqaylar arasındaqı qarşılıqlı əlaqəyə doğru gətdiyi bir vaxtda xaricədə olan Məlikmənsur xan və Məhəmməd-hüseyn xan vələne dönmək üçün bəkanlə müraciət edir. Lakin onları bu müraciəti olumsuz qarşılanırlar.

Hökumətin bələ sərət mövqə tutması heq də təsadüfi deyildi. Cəfər Ayyazı Yadiquri Məlikmənsur xanın xatirələrindən etdiyi tərcümə məsələyə əyindiy gətirir. 1943-cü ilin payızın əvvəlində Almaniyaqdan İstanbula gələn qardaşları vəli hərəm və ətirəmliyə qarşıqlar. Onlara bildirdi ki, on gün sonra prezident İsmət İnönü onlarla Ankarada görüşəcək. Qardaşlar Ankaraya gəlmək istədilər. Lakin İsmət İnönü ilə görüşə bilmədilər. Deyirlər ki, prezident zəlzələ bölgəsinə gedib.

qoşununun Qasqay elinə hücum etdiyindən danışıq. Saracoğlu bəy dedi ki, bizim Tehrandakı əlcəsi Cəmal Hüsniyə Qasqaylarla bağlı gərdüvü işlər haqqında sizə bilgi verəcəm. O, telefonunla kimi sərədi. Bir gəldi və bir neçə dosy gəldir qoydu Cəmal Hüsniyə qarşısına. Cəmal Hüsniyə də həmin dosyalara baxıb dedi:

"O zaman ki, İran İngilislər tərəfindən işğal olundu, sizin obanız (ailəniz), yəni Nasir xan, Xosrov xan və ananız Tehrandan güneyə qaçdıqlar. İran dövləti qoşun hazırladı ki, İslahana və Fərs vilayətinə gəndərib Qasqayların yaşadıqları yərehe hücum etsinlər. Hökumət fərmandeş Şəhbəxtiyi bölgəyə yollamamışdan əncə, hərbiçilər, polislər və dövlət adamları ilə Qasqay tūfangçılarında bir para kiçik qətsimlər olmuşdu.

Çatışmalarda Qasqay tūfangçılarını hərbi hissələrə və polis bölmələrinə başqın edib onları tərkilə silahlı etdiklərindən əllərinə xeyli silah və sursat keçirmişdilər. Buna görə ağır bir savaş başlanmışdı. Bu əradə sizin əsəv dūşmənişiz. Qəvəmtümömlükdə də Fərs hakimi təyinq edmişdi. Mən də bu haqqda Ankaraya geniş raportlar gəndərmişdim"

Baş bəkan Saracoğlu dedi ki, biz həmin raportları əldən kimi İran şahına rəsmi məktub bildirdik. Ona xatırlatdıq ki, Qasqaylar Türkdürlər və Sizin Türkdən yox etmənsizə izim verəməyəcəyiz.

Cəna Cəmal Hüsniyə sözü davam etdirərək dedi: "Şah Tehrandakı bütün ölkələrin etdiklərini qonaqlığı çarğırmışdı. O, qonaqlığı danışıqdan dedi: "Mən bir qoşun yollamışam ta Qasqay elini yox edə". Sonra mənə sən baxdın. Həmi şahın şərafinə bədə qaldırıldı. Ancaq mən nə sərəb bədəsinə qaldırıldı, nə də içdim. Bu məsələni Türkiyə hökumətinə bildirdim. Həmin qonaqlıqdan sonra sizin qardaşlarınız və əlinizə qarşı bir savaş başlandı. Amma dövlət gücləri heq itəlləyö

filnəsəydi. Buna görə də hökumətimiz Qasqaylara qarşı savaşın dūrdürməsi üçün Böyük Britaniya yetkililəri ilə danışıqlara gətdi".

Söhbətin bu yerində yəne Saracoğlu və Mənaməncioğlu söhbətə qarşıdılar. Dədidilər ki, biz İran şahını xəbərdar etdik. Dədik ki, əgər Qasqaylarla savaşçı davam etdirsəniz biz məcburən İranda yaşayın minlərlə Türkdən ötdürməsinə qarşısını əlaq. İrana ordu yeridib Türklərə kömək edəcəyik. Özü də bu söz heq də bilib (boğazdan yuxarı söz) deyil. Biz bu planı hazırlamış və əmin olung ki, icra etməyə də gücümüz var. Baş bəkan Saracoğlu dedi ki, "Dövlət bəkanlarını məşvəratı və Cumhuriyyətin İsmət İnönünün tapşırığı ilə İngilis Baş bəkanı, Çərçil ilə danışıqda. Ona bildirdik ki, İrandakı İngilis Fərmandəhləri (Ordu komandirləri) İran ordularını birgə Qasqayların üzərinə hücumə keçsələr, onda biz rəsmi şəkildə mihəribəyə qoşulacağdıq. Xüsusən on da vərğulədiq ki, İranda bu əməliyyat hazırlayan və əna rəhbərlik edən general Fəreyzir Birinci Dünya Savaşında Abadəkəhədi İngilis Hərbi bazasının fərmandəhəsi olub. Qasqayların onun əsgəri birliklərini darmadağın edib, hərbi bazanı da ələ keçirib. General Fəreyzir canını güc bələ qurtarıb. Buna görə də general Fəreyzirin Qasqaylarla çox özəl bir kino və dūşməncəliyi var".

Türkiyanın hökumət yetkililəri ilə gərdüşdən sonra qardaşlar vələne dönməyi qərar alırlar. İrannın qzueyi Rus işğal altında olduğundan oradan Qasqay elinə keqəmərəyin mümkünəz olduğunun dūşünürlər. Qərar alırla ki, Suriyaya gətsinlər. Oradan İraqa keqsinlər. İraqdan da Qasqay elinə keqmək əsan olar. Suriyaya gələn qardaşlar İraqa keqmək istərkən Halabədə İngilislərin əlinə keqirlər. İngilislər onları

rı Faşist Almaniyağı ilə işbirliyinə suqlayıb məhakimə etmək ədalətə Qahirəyə aparırlar. İngilislər İran hökuməti vəstəsində Məhəmmədnasir xanla gəzibə danışıqda gedirlər. Xəbərdərləy edirlər ki, qardaşlarını Alman zabitləri ilə dəyişməsələri onları ötdürəcəklər. Qardaşlarının həyatı təhlükədə olduğunun gərdən Məhəmmədnasir xan istəməsə də, onları təklifi ilə razılaşır. Firuzabad şəhərindəki Alman zabitləri Şulz Hottus (Schulz Hottus) və Konstantin Yalop Hummeli verib qardaşlarını alır.

İsmayıl xan Sövlətüddövlənin kiçik oğlu Xosrov xan 15, 16, 17-ci seçimdə millət vəkilii seçilib. 1951-ci ilin 20 martında nəftin milliləşdirilməsi haqqında qanunun qəbulunda xüsusi fəallıq göstərər, Milli Şura Məclisini və Baş vəzir doktor Məhəmməd Müsəddiqin yeritdiyi siyasi tə müdafiə edir. 1953-cü il avqustun 19-da İngilis və Amerika xüsusi xidmət qorqantının təşkilatlığı ilə doktor Məhəmməd Müsəddiq hakimiyyətdən uzaqlaşdırıldıq Xosrov xan və Məhəmmədnasir xan 70 minlik bir Qasqay sūvəri ordusu ilə onu qorumağı təklif edirlər. Ovculuğu və tūfəngdən məharətlə istifadə əlməsi, adamlara təsir gücü ilə əd çəxmiş Xosrov xan Məhəmməd Rza şah və İrannın rəhbər vəzifədə işləyən bir çox məmurlarını qoxuyur səllər. Ələ buna görə də, şah hər iki qardaşı ölkədən çıxarıb. Onlar 25 il Avropada sūrgün həyatı yaşamalı olub. 1979-cu il İran İslam inqilabından sonra Xosrov xan Amerikada vələne dönmə və Firuzabaddan millət vəkilii seçilib. Lakin onun vəkililik sənədini İsmət Keşikçiləri təsdiq etmirlər. Yeni hökumətin nümayəndələri ilə əralarında yaranan ziddiyyətə görə Şirazda dənən Xosrov xan Qasqay tūfangçılarını da başına yığıb dağlara çəkilib.

ardı var...